

Сайлаубекқызы Алияның
6D020600-Дінтану мамандығы бойынша
Философия докторы (PhD) ғылыми дәрежесін алуға арналған
диссертациялық жұмысына
АНДАТПА

Тақырыбы: Қазақстанда діни идентификацияны қалыптастыру үрдістері: дінтанулық талдау.

Жұмыстың жалпы сипаттамасы. Диссертациялық зерттеу дінтанушылық талдау тұрғысынан діни бірегейліктің, діни идентификация процессінің қалыптасуының теориялық аспектілерін ашады. Діни идентификация тенденцияларын және Қазақстан халқының діни-рухани артықшылықтары мен мүдделерінің ерекшеліктерін көрсетеді. Ұсынылған зерттеуде Қазақстандағы қазіргі діни ахуалды теориялық қайта құрумен, діни идентификацияның динамикасы перспективаларының моделін құрастыра отырып, сандық және сапалық әдістермен жүзеге асырылатын социологиялық өлшемдерді түсіндіруге негізделген.

Диссертация тақырыбының өзектілігі. Жаһандану жағдайында әлемдік мәдениеттің эволюциясындағы діни фактордың рөлі ерекше өзектілікпен көтеріледі, өйткені дін әлі күнге дейін кез-келген қоғамның рухани және мәдени өмірінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Соңғы 30 жыл ішінде діндарлықтың әртараптануы байқалды. Секуляризация идеясы, дінді күнделікті өмірден ығыстыру, оның жоғалып кетуі, десекуляризацияға байланысты оның қоғамдық процестер мен құбылыстардағы рөлі мен орынның өзгеруі туралы хабардар болуымен ауыстырылады. Әлемдік тенденцияларға байланысты, қалыптасқан дәстүрлі институттармен қатар, жағдайдың даму бағыттарының бірі әр түрлі жағдайда жалпы және ерекше сипаттамаларға ие жаңа діндарлықтың орын алуы болып табылады.

Қазақстандағы діни бірегейліктің қалыптасуының барлық тарихилығын, әмбебаптылығы мен қарама-қайшылықты сипатын ескере отырып, халықтың діндарлығының қалыптасуы егжей-тегжейлі зерттеуге және болжауға лайық екенін атап өткен жөн. Осындай күрделі тарихи және экономикалық жолды мұра етіп алған қазақстандық қоғам жаһанданудың жаңа шындықтарына тап болды. Қазақстандық қоғам, кез-келген толыққанды организм сияқты, белгілі бір циклдардан өтеді: пайда болуы, дамуы, мутация, тербеліс және т.б. Ішкі және сыртқы факторлар әрқашан негізгі, рухани-адамгершілік компоненттің күші мен мазмұнына байланысты қоғамға және ұлтқа қосарланған әсер ету әлеуетіне ие болады. Бұл мәселе ғалымдарға қазақстандық қоғамның барлық салалардағы, әсіресе діни бағыттағы даму динамикасын егжей-тегжейлі зерттеуге алғышарттар береді.

Дін белгілі бір концепттермен анықталған ұғымдарды жаппай қабылдауға бағытталған саясаттың құралына айнала бастаған және сондықтан қоғамның консолидациясына да, қақтығыстардың өршуіне де ықпал ете алатын жағдайда, діни өзін-өзі идентификация моделін түсіну өзекті мәселеге айналды.

Қазіргі заманғы әлеуметтік жағдай қазіргі кездегі Қазақстандағы діндарлық бұқаралық сана мен мінез-құлықтың ерекшелігі ретінде жеке тұлғаға әсер етудің әр түрлі проекцияларда көрінетіндігін көрсетеді: айқын және жасырын форматтарда, қоғамға әсер етуі жағынан жағымды түрінде де, жағымсыз формаларында да. Әзірге діни саланың жағдайы мен динамикасына қазақстандық қоғамның зайырлылығы тұрғысынан және жағдайынан біржақты баға беру жоқ. Сонымен бірге, діннің институционалдық әсері айтарлықтай өзгергенін атап өткен жөн.

Көптеген сұрақтар әлі күнге дейін ғылыми дискурс арқылы, діни ағарту және білім беру саласындағы практикалық ізденістер арқылы толық түсініктеме бере алмайтынын атап өту маңызды, өйткені ғылыми зерттеулер де, білім беру және оңалту тәжірибелері де қазақстандық шындықтар үшін салыстырмалы түрде жаңа болып табылады. Бірақ зайырлы қоғамдағы діни институттардың рөліне баса назар аударуға байланысты мемлекет жариялаған діннің қоғамдағы рөлі мен мақсатына қатысты ниеттер / декларациялар арасындағы қолданыстағы алшақтықты және жұмыс болып отырған діндарлықтың нақты сферасын нақты бағыттау қажет екендігі қазірдің өзінде айқын болып отыр. Осылайша, зерттеушінің міндеті күрделене түседі, өйткені діни өзін-өзі анықтау құбылысы тұрақты емес және үнемі белгілі бір формаларға ие болады, сондықтан нақты, терең және мазмұнды негізгі діни бірегейліктің болмауы мұқият қарастыруды және талдауды қажет етеді. Осыған байланысты қазақстандық қоғамның діни идентификация мәселелерін кешенді түрде зерттеу қажеттілігі ерекше сезіледі.

Зерттеу тақырыбының ғылыми өңделу дәрежесін анық деп атауға болмайды. Антикалық Әлем мен Ежелгі Шығыстағы діни жүйелердің пайда болу кезеңінен бастап дін мен бірегейлік мәселелері Сократ, Платон, Аристотель, Сенека, Конфуций еңбектерінде көрініс тапты. Философия әдістемелік білімнің жаңа тармақтарын бере отырып, өз тамырын тереңдете түсті. Даосизмнің, конфуцийшілдіктің, буддизмнің және басқалардың діни қайнар көздері бірегейлік пен дін мәселелерін зерттеуге жаңа серпін берді. Августин Блаженный, Фома Аквинскийдің еңбектері христиандық теологияның негізгі ағымында дамыды, әл-Фараби, Баласағуни сияқты ислам ойшылдары әлемге ерекше көзқарас пен діни идеяларды қалыптастыра отырып үлес қосты. Кейінірек Ф.Бэкон, Декарт, Б.Спиноза, Вольтер, Дж. Руссо және басқалар идентификация мәселелерін феноменологиялық, әлеуметтік-мәдени, антропологиялық тұрғыдан қарастырды. О.Конт, Г.Спенсер, М.Вебер, Э.Дюркгейм, Г.Зиммель және басқалар діндарлықты социологиялық тұрғыдан қарастырды. Қоршаған шындықты, жаһандану үдерістерін және басқа үрдістердің мәнін білуге деген құмарлық постмодернизмнің ғалым-ағартушыларын экзистенциалды ғылыми ізденістерге әсер етті. З.Фрейд, Э.Фромм, Э.Эриксон еңбектері діни бірегейліктің негіздерін түсінуде бастамалары қызықты көрінеді. XX-XXI ғасырлардағы әр түрлі бағыттағы философия, дінтану, әлеуметтану, психология, нейробиология зерттеушілерінің нәтижелері олардың ізбасарларының жұмыстарында табуға болады: М. Элиаде, В. Джеймс, Д.Д. Фрейзер, П.Буайе, Н.Смарт, А.Норензоян және т.б.

Көптеген зерттеушілер бірегейлікті, ең алдымен, жеке өзіндік сәйкестіктің сақталуы деп санайды, сонымен бірге осындай өзіндік сәйкестіктің қалыптасуының, оның көбеюі мен сақталуының әр түрлі шарттары мен әдістерін атап көрсетеді. Бірқатар ғалымдар жеке тұлғаны қалыптастыру үшін «белгіленген» шарттардың шешуші рөлін талап етеді; басқалары өзін-өзі сәйкестендіру процесі тек саналы бола алады деп санайды, ал жеке адам сыртқы әлеммен өзара әрекеттесу арқылы өзара интеракция барысында өзінің жеке басын сәйкестендіреді.

Діни бірегейліктің әр түрлі мәселелері мен аспектілері орыс ғалымдары М.П.Мчедлов, И.Н.Яблоков, Л.П. Ипатова, М.М.Мчедлова, В.И.Гараджа, Е.И.Аринин, Г.С. Померанц, С.В. Рыжова, Л.Н.Митрохин, И.Г. Каргина, А.Н.Крылов, Ю.Ю. Синелина, Е.С.Елбакян, М.Ю.Смирнов, Е.Г.Балагушкин, М.А.Жеребятъев, А.Б. Гофман, Б.В. Дубин және басқалар қарастырды.

Қазіргі Қазақстандағы дін құбылыстары мен діни саланың ахуалын әлеуметтанулық зерттеулер әлі жүйеленіп, толық көрініс тапқан жоқ. Дінтанушылар мен саясаттанушылардың діни сананың қызмет ету тенденциясы мен мәнін бағалауда да айтарлықтай айырмашылықтар бар. Діни саланы өлшеу үшін жеткілікті репрезентативті эмпирикалық негіз болмағандықтан, оның теориялық моделін жаңарту қиынға соғады.

Бұл жұмыс діни саланың контурлық сипаттамаларын және діни сәйкестендіруді қалыптастырудағы тенденцияларды түзетуге, масштабтарын, түрлерін, діни сананың түрлерін, халықты діни өмір салтына тарту / қосу, көрсету үшін арналған сараптамалық бағалаудың аксиологиялық болжамдары, динамиканың болжамын жасауға мақсатталған.

Қазақстандық шындық жағдайында діни саланың ахуалын бағалау діннің рөлі мен қызметтері туралы анық емес түсіндірмелерді, күйдің жеткіліксіз көрінісін және діндарлық динамикасын қазақстандықтардың қазіргі өмір фактор ретінде анықтауға мүмкіндік беретін пәнаралық әдісті қажет етеді. Діни менталитет пен әлеуметтену процестерінің өзара байланысын табу, дәстүрлі және жаңа діни ұйымдардың осы қайта құрулардағы рөлін анықтау және т.б.

Қазақстандық және шетелдік әдебиеттерде әртүрлі әдістемелік ұстанымдардан және діни сәйкестіктің қалыптасу факторлары мен процестерін қарастыратын әртүрлі тәсілдер шеңберіндегі жұмыстардың саны айтарлықтай көп.

Қазақстандық зерттеушілер діни идентификация проблемасын заманауи әлеуметтік қайта құрулардың әсерінен құрылымдық-функционалдық өзгерістерге ұшырап жатқан қазақстандық қоғамның рухани-адамгершілік саласының көпқырлы ерекшеліктерін түсіну призмасы арқылы шешеді. Қазіргі заманғы бірегейлік туралы отандық зерттеулердің қатарында діни, мәдени, этникалық және рухани сәйкестіктің теориялық және эмпирикалық зерттеулерінің еңбектерінде көрсетілген есептеулерін атап өту маңызды: А.Н.Нысанбаев, Т.Х.Ғабитов, Н.Ж.Байтенова, С.Бөлекбаев, С.Е.Нұрмұратов, М. Орынбеков, Е.Е. Бурова, Г.Т.Телебаев, Н.Л. Сейтахметова, М.С.Шайкемелев, А.К. Муминов, Б.М. Сатершинов, А.Г. Косиченко, Г.Г. Соловьева, К.К.Бегалинова, А.Т. Күлсариева, А.Р. Масалимова, А.Д. Құрманалиева, Ш.С.

Рысбекова, Н. Нұртазина, К.М. Борбасова, З.Н. Исмағамбетова, Б.Е. Бектұрғанова және басқалары.

Диссертациялық зерттеудің объектісі - қазақстандық қоғамның діни идентификациясы.

Диссертациялық зерттеудің пәні - қазақстандық қоғамды діни идентификация тенденциялары мен заңдылықтары, сондай-ақ Қазақстан халқының діни және рухани қалауы мен мүдделерінің ерекшелігі.

Диссертациялық жұмыстың мақсаты - Қазақстандағы діни идентификацияның ерекшеліктері мен тенденцияларын анықтау.

Алға қойылған мақсат келесі **міндеттерді** шешуді алдын-ала анықтады:

- діни идентификацияның теориялық тәсілдерін, негізгі түсініктері мен сипаттамаларын қарастыру;

- діни саланың ерекшеліктерін сипаттау және Қазақстандағы діни идентификацияға әсер ететін факторларды анықтау;

- қазақ қоғамының діндарлығының ерекшеліктерін анықтау және ашу;

- діндарлық индикаторларының негізгі көрсеткіштеріне және қазақстандықтардың діни өзін-өзі идентификация ерекшеліктеріне салыстырмалы талдау жүргізу;

- салыстырмалы талдау негізінде әлемдік процестердің қазіргі тенденцияларына сәйкес қазақстандық қоғамда діни идентификацияның қалыптастыру тенденцияларының перспективаларын модельдеу.

Диссертациялық зерттеудің әдіснамалық негізі философиялық, дінтанулық, әлеуметтанулық, жалпы ғылыми білім құралдарын қолданатын пәнаралық тәсілге негізделген. Сонымен қатар, діни бірегейлікті талдаудың заманауи құрылымдық, феноменологиялық, салыстырмалы әдістері қолданылды. Зерттеу тақырыбының ерекшелігі шетелдік және қазақстандық ғалымдардың, педагогтардың, философтардың, дінтанушылардың, саясаттанушылар мен әлеуметтанушылардың негізгі тұжырымдамаларының, тұжырымдамаларының, ғылыми ізденістері мен қорытындыларының ережелеріне жауап бере отырып, діни идентификация үдерісін жан-жақты зерттеу міндеттерін қойды. Бұл жерде бақылаудың, салыстырудың және модельдеудің эксперименттік әдістері қолданылды, онда зерттелетін объектінің моделін құруға әрекет жасалды және салынған модель негізінде оның қасиеттерін зерттеу жүргізілді.

Зерттеудің эмпирикалық негізі ретінде Қазақстан Республикасы Білім және Ғылым Министрлігі Ғылым комитеті Философия, саясаттану және дінтану институтының ғалымдары отандық әлеуметтанушылық науқанмен: «Демократия институты» ғылыми-зерттеу қауымдастығы» қоғамдық бірлестігі (Астана қ.), 2013 жылдан 2018 жылға дейін, «BISAM –Орталық Азия» (Алматы қ.) іскери ақпарат, социологиялық және маркетингтік зерттеулер орталығы» бірлесе отырып жасалған әдістеме мен зерттеу құралдары пайдаланды. Сондай-ақ, 2019 жылдың шілдесінде «Қоғамдық сананы жаңғырту міндеттері тұрғысынан қазақстандық бірегейлікті қалыптастыру» ФСДИ жобасы шеңберінде жүзеге асырылған бірегейлікті өлшеудің социологиялық өлшеу нәтижелері пайдаланылды.

Алғашқы ақпараттарды жинау тәсілі: а) қоғамдық пікірді социологиялық бағалаудың массивтерін талдау (2013-2018 жж.), 16 аймақты, Астана мен Алматы қалаларын қамтитын, б) сараптамалық бағалауды және фокус-топтық пікірді интерпретациялау, в) зерттеу мәселелері бойынша ашық шетелдік және отандық тәжірибесін контент-талдау.

2013-2016 жж. социологиялық зерттеулерде 1500-2500 респонденттердің пікірлері жазылды, 2018 жылғы сауалнамада - 3500 респонденттер. 2019 жылдың сауалнамаларында іріктеме аумақтық-қоныстандыру құрылымына сәйкес 1800 респондент болды.

Сандық әдіс ретінде ұлттық репрезентативті іріктеме негізінде халыққа формалды сауалнама қолданылды. Іріктеме жынысы, жасы, этносы, білімі, әлеуметтік-кәсіптік мәртебесі, табыс деңгейі, қоныстану құрылымына мүшелік, кірісі, діндарлығы және т.б. ескере отырып, Қазақстанның әлеуметтік-демографиялық топтары бойынша ересек (18+) адамдар іріктелінді. Респонденттің пәтерінде қағаз сауалнаманы қолдану арқылы ресімделген сұхбат (РАРІ техникасы) арқылы өткізілді.

Сараптамалық бағалауды алу үшін сапалы әдіс қолданылды: сарапшылармен терең сұхбат жүргізілді. Респонденттің жағдайына, мәртебесі мен құзыретіне, сондай-ақ пайда болған әңгімелесу форматына байланысты әңгімелеу және фокус-топтар әдістері қолданылды және / немесе біріктірілді. Барлығы 30 сарапшыдан сұхбат алынды және 100 фокус-топ жүргізілді.

Зерттеу нәтижелері Windows үшін арнайы SPSS бағдарламалық жасақтамасының көмегімен өңделді (19, 20 нұсқалары). Диссертациялық жұмыста түсіндірілген барлық мағыналар респонденттердің жалпы санынан % - да көрсетілген.

Диссертациялық жұмыстың ғылыми жаңашылдығы:

- діни бірегейлік мәселелері мен діни идентификацияның қалыптастыру тенденциялары туралы отандық және шетелдік зерттеушілердің көзқарастары талданып, қорытындыланды;

- Қазақстандағы діни саланың ахуалы, сипаттамалары, діни сәйкестендіруге әсер ететін сыртқы және ішкі факторлар ашылды, халықтың діндарлығының тенденциялары жаңғыртылды, дінді түсіну мен қабылдау, діни бірегейліктің ерекшеліктері зерттелінді;

- діндарлық индикаторлары тұрғысынан салыстырмалы талдау жүргізілді, діни бірегейліктің және қазақстандықтардың өзін-өзі идентификациялаудың әртүрлі компоненттері зерттелінді, 2013-2019 жылдардағы Қазақстан Республикасында өлшемдердің динамикалық идентификациясын қалыптастыру процестеріне шолу жасалынды;

- Қазақстанда діни идентификацияның қалыптасу тенденцияларының ауытқуы түрлерін когнитивті талдау моделі жасалынды;

- тұжырымдар мен талдаулар негізінде Қазақстан Республикасының дін саласындағы мемлекеттік саясатын жетілдіру бойынша ғылыми және тәжірибелік ұсыныстар жасалды.

Қорғауға ұсынылатын негізгі ережелер:

1 Діни бірегейлік отбасы және әлеуметтік-кәсіби топ деңгейінде өмір салтын таңдау кезінде жетекші рөлін атқаруда. Тұлға іс-әрекет түрлерін, білім беруді, жұмыспен қамту сипатын, бос уақытты өткізу түрлерін алдын-ала анықтайды, жалпы өмірдің құндылық-семантикалық нұсқауларын қалыптастырады, діни субмәдениетті ұйымдастырады. Діни сәйкестендіру барысында бірегейлік белгілі бір нақты жүйеге қалыптасады. Дін жеке тұлғаның әлеуметтенуіне әсер етеді, ал таңдалған элементтер діни бірегейліктің қалыптасуына әсер етеді, ол тек белгілі бір дін түріне жатумен ғана емес, сонымен қатар өзін оның әсерінен қалыптасқан мәдениет пен өмір салтымен байланыстырумен сипатталады. Діни сәйкестендіруді қалыптастыру процесі әртүрлі кезеңдерден өтеді. Бастапқы кезеңде отбасында жеке тұлғаның қоршаған әлем туралы идеялары қалыптасады. Сәйкестендірудің аралық кезеңі жеке тұлғаны өзін-өзі анықтау, рухани және ғұрыптық тәжірибелерді дамыту процесі ретінде өтеді. Соңғы кезең жеке тұлғаны конфессиялар қауымдастығымен және діни қызметпен сәйкестендіруге байланысты;

2 Қазақстандағы діни идентификация - бұл күрделі құбылыс, оның құрылымы, мәні, сипаты бойынша көп компонентті және конфессиялық және сыртқы конфессиялық діншілдіктің бір уақытта жұмыс істеуі ретінде көрінеді. Діни сәйкестендіруді қалыптастыру процесі айтарлықтай икемді және тәуелді: қоршаған ортаның өзгеруіне, жаһандандудың жалпы тенденцияларына, әлеуметтік кеңістіктің виртуалдануының дамуына, әлеуметтік атмосфераға, идеологиялық ықпалға, діни ұйымдардың белсенді қызметіне, дін негіздерін білім беру мекемелерінде енгізу, жеке адамның өмірлік жағдайлары, отбасындағы дін құндылықтарына жүгінуге байланысты;

3 Қазақстандық қоғамның діндарлығы «әшекейлі», онда номиналды сенушілердің «қасиетті мәтіндерді оқымайтын сенушілер», «сенбейтіндер, бірақ діни рәсімдерді ұстанатындар», «діни мерекелерді тойлайтын атеистер», «Құдайға сенбейтін сенушілер», «Құдайға сеніп, ешқандай дінге жатпайтындар» сияқты мәртебелері біріктірілген. Парадоксалды жағдай анықталды, мұнда өзін діни адам ретінде қабылдау мәртебесі туралы мәліметтер респонденттердің олардың діни өзін-өзі сәйкестендіруі туралы жауаптарымен сәйкес келмейді: соңғысы анағұрлым үлкен, яғни халықтың орта деңгейден асып түсетін діндарлығы туралы мифологияға тудырады. «Діндарлар» категориясына мыналар кіреді: а) «діни нормаларды ұстанатын қауымдастықтағы сенушілер», ә) «діни өмірге қатыспайтын сенушілер», б) «конфессияларға жатпайтын сенушілер»;

4 Діни өмірге қатыспайтын сенушілердің номиналды діндарлығының тұрақты көлемдері бар, діни өмірге қатыспайтын, конфессияға жатпайтын сенушілердің айқын позициясы, сенбейтіндердің санының, діни рәсімдерді ұстанатындардың және сенушілерді құрметтейтіндердің азаюы орын алды. Қазақстанда қайшы көрініс қалыптасты, бұл жерде рәсімдерді сақтау қазақстандықтардың діндарлығының маңызды құрамдас бөлігі болып табылмайды, демек діни дәстүрлер қазақстандықтардың өмірінің маңызды бөлігі болып табылады, оның ішінде діни емес сенушілерге де тән тенденция. Қазақстандықтардың діндарлығының спецификалық ерекшелігінің маңызды дәлелі - бұл қасиетті мәтіндерді оқумен діндарлық пен Құдайға деген сенімнің

позициясы арасындағы айқын байланыстың болмауы. Болашаққа болжам жасағанда, ересектер балаларын дінді құрметтейтін, бірақ сонымен бірге діни өмірді бақылаушылар ретінде зайырлы және діни наным-сенімдердің ақылды тасымалдаушысы ретінде көруді қалайтын болды. Діни конверсия көлемінің динамикасы және оның векторлары бірнеше жыл бойы тұрақты болып келеді;

5 Діни конверсиямен байланысты үш негізгі тенденция бар: ықтимал мұсылмандықты да, дәстүрлі түрде мұсылман еместерді де исламдандыру, ықтимал мұсылман халқын евангелизациялау және халықтың әр түрлі топтарын тарту (этно-әлеуметтік-мәдениетті тағайындайтын, дәстүрлі конфессиялық мәртебелерді қоса алғанда), нео-ориенталистік культтер мен практикаларға қатысу (рухани емдеу, психотренинг). Болжамдық бағалар дәстүр тұрғысынан маргиналды өсу тенденциядағы діндарлық көріністерін анықтайды: халықтың дінді қабылдаудың либерализациясы; дәстүрлі діндердің қызметін сыни тұрғыдан бағалайтын және дәстүрлі емес бағыттағы діни ұйымдар қызметіне оң баға беретін аймақтарды кеңейту арқылы қоғамдық пікірталасты айтарлықтай кеңейте отырып, дін саласындағы мемлекеттік саясаттың векторларымен келіспейтіндіктерін ашық білдіретін респонденттер санының көбеюіне діни негіздегі радикализмнің көріну мүмкіндігіне байланысты күтуді арттыру анықталды. Халықтың әсерлі санының «сенушілерге» қатысы оларды тиісті доктриналарға, табынушылық әдет-ғұрыптарға және жалпы өмір салтына сіңірмейтін сипаты атап өтіледі. Рухани тәжірибеге, мәдени матрицаға, рухани басшылыққа және басқаларға негізделген дін туралы сенім жүйесі ретінде білім мен қалыптаспаған идеялардың жетіспеушілігінен квазидиналықтың кеңінен таралу қаупі бар.

Диссертацияның практикалық маңызылығы. Диссертациялық зерттеулердің нәтижесінде 2013-2019 жылдардағы өлшемдерге сәйкес Қазақстан Республикасындағы діни ахуалға шолу талдауы жасалынды, діни саланың жағдайы мен сипаттамалары ашылды, халықтың діндарлық тенденциялары жаңғыртылды, дінді институт ретінде түсіну мен қабылдау, діни бірегейліктің ерекшеліктері, діни артықшылықтар зерттелді. / зайырлы өмір салты; діни сананың негізгі тенденциялары қарастырылады, діни саланың дамуына баға беріледі, ғылыми және тәжірибелік ұсыныстар тұжырымдалды. Зерттеудің маңыздылығы Қазақстан Республикасының діни саясатын жетілдіру бойынша ғылыми-тәжірибелік ұсыныстарды әзірлеуге таралады.

Зерттеу нәтижелерінің апробациясы Диссертациялық зерттеу Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің Дінтану және мәдениеттану кафедрасының және ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институтының дінтану бөлімінің бірлескен отырысында талқыланып, қорғауға ұсынылды. Жұмыстың зерттеу бөлімінің мазмұны 10 ғылыми жұмыста ұсынылған (оның ішінде - ҚР БҒМ ККСОН ұсынған ғылыми журналдарда 4 мақала, халықаралық ғылыми конференциялар жинағында 4 мақала, 1 мақала - Web of Science және Scopus мәліметтер базалары индекстелген ғылыми журналда, сонымен қатар ҚР БҒМ ҚН Философия, саясаттану және дінтану институтының «Қазіргі Қазақстандағы зайырлылық және дін: рухани және мәдени мағыналар мен стратегияларды модернизациялау» ұжымдық монографиясында 1 жарияланым.

Диссертациялық жұмыстың құрылымы Диссертация кіріспеден, екі тараудан, қорытындыдан, әдебиеттер тізімінен тұрады, оның 196 атауы бар, оның 37-сі шет тілінде. Жұмыста 8 кесте және 16 сурет бар.

Кіріспеде Қазақстандағы діни идентификация тенденцияларының қазіргі жағдайын бағалау, жұмыстың жалпы сипаттамасы, ғылыми-зерттеу жұмыстарының өзектілігі, шетелдік және қазақстандық гуманитарлық зерттеулердегі діни сәйкестендіру ерекшеліктерін зерттеу дәрежесі көрсетілген. Зерттеудің мақсаттары, объектісі мен пәні, міндеттері мен әдістемелік негіздері және қорғауға арналған ережелер келтірілген.

Бірінші бөлім діни бірегейліктің мағынасын талдаудың теориялық және әдіснамалық негіздерін ашады. Діни идентификацияның теориялық тәсілдері, негізгі түсініктері мен маңызды сипаттамалары қарастырылған. Діни сәйкестікті заманауи түсіндірудің негізгі бағыттары мен ерекшелігі ашылды.

Екінші бөлімде Қазақстандағы діни идентификацияға әсер ететін сыртқы және ішкі факторлар қарастырылады. Нақты социологиялық зерттеулер негізінде діни сәйкестендіруді қалыптастыру, қазақстандықтардың діннің рөлі мен функцияларын қабылдау мәселелері ашылады, қазақстандықтардың бұқаралық және мамандандырылған санасындағы діни ахуалға баға беріледі. Қазақстандағы діндарлық пен оның динамикасы туралы заманауи әлеуметтік-гуманитарлық зерттеулер талданды. Мақалада қазақстандық бірегейлік құрылымындағы діндарлық сипатталған, діни өзін-өзі сәйкестендіру ерекшеліктері ашылған, діни конверсия тенденциялары ашылған.

Әлемдік процестердің қазіргі даму тенденцияларына сәйкес қазақстандық қоғамды діни идентификация динамикасының ұзақ мерзімді перспективаларын талдау және модельдеу ұсынылған.

Қорытындыда диссертациялық зерттеудің қорытындылары шығарылады, теориялық тұжырымдар жасалады және мемлекеттік-конфессиялық қатынастар саласындағы тиімді саясат бойынша практикалық ұсыныстар тұжырымдалады.